

*Рижов І. М.,**доктор юридичних наук, доцент,**головний науковий співробітник**Національної академії Служби безпеки України*

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу сутності та перспектив реалізації дієвих механізмів врегулювання кризових ситуацій соціального характеру в контексті профілактики тероризму.

Ключові слова: тероризм, профілактика тероризму, кризова ситуація.

Постановка проблеми. Після сумно відомих подій 11 вересня 2001 року людство вступило в чергову фазу еволюції цивілізаційних процесів. Подію, що відбулася в цей день не можна розглядати як випадкову: закономірність подібних трагедій визначається відповідними процесами, що протікають в суспільстві. Першопричини таких кризових станів приховані в проблемах соціального управління. Зміна, або примусова корекція його алгоритму, часто призводить до соціального конфлікту. Подібні процеси мають властивість повторюватися в процесі еволюційного розвитку людського суспільства, при чому з плином часу їх масштаби збільшуються, якісні характеристики поліпшуються, вбираючи досягнення технічного та технологічного прогресу, породжуючи нові, більш ефективні способи протистояння сторін. Сто років тому тероризм у російському національно-визвольному русі зіграв ключову роль. Спрямований він був проти царського самодержавства, яке в свою чергу боролось не з причинами, що породили конфлікт, а з його виконавцями. Тоді конфлікт був локальним, на рівні ізольованої системи в масштабах 1/6 частини планети. Зараз відбувається щось схоже, але на рівні системи більш високого, планетарного (глобального) порядку. І знову світове співтовариство в гонитві за виконавцями не звертає уваги на першопричини цієї кризи, усунувши які, людство назавжди позбавить себе від подібних соціальних конфліктів [2, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичній розробці проблеми боротьби із тероризмом присвячена достатня кількість праць науковців різних спеціальностей як у вітчизняній літературі, так і в працях закордонних авторів. Достатньо глибоко соціально-політичні аспекти проблеми тероризму проведені терологами Ю.М. Антоняном, В.В. Вітюком, С.Я. Голосовим, Ю.С. Горбуновим, Б. Дженкінсом, Р. Малей, С.Г. Кара-Мурзою, Б. Корз'є, М. Креншоу, Р. Фірі, А. Шейлі та деякі іншими. У розвитку сучасної контртерористичної парадигми суттєвий внесок зробили такі українські дослідники: В.Ф. Антипенко, О.П. Богданов, Т.С. Бояр-Созонович, В.О. Глушков, В.С. Горбатюк, В.П. Ємельянов, В.В. Крутов, В.В. Остроухов, В.А. Ліпкан та інші. Більшість досліджень присвячено кримінологічному аспекту тероризму як злочину: досить повно розроблено класифікацію та типологію тероризму, розроблено методологічні основи й організаційні технології протидії внутрішньодержавному та міжнародному тероризму. Залишаються недостатньо вивченими концептуальні та методологічні засади генеральних стратегій національної безпеки в контексті протидії кризовим станам, що провокують тероризм, теоретичні засади функціонування державної (загальнонаціональної) системи контртероризму, здійснення державного контролю в цій сфері.

Окреслене коло проблем визначає **актуальність** даної теми і створює умови для формування нових комплексних антикризових та контртерористичних технологій з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. Необхідність науково-теоретичного дослідження механізмів інформаційно-психологічного впливу терористичного насильства та проблеми пошуку нових технологій протидії йому, як і багато інших актуальних проблем ціною в людську трагедію, що стоять перед суспільством сьогодні та вимагають негайної відповіді, і обумовило **мету даної статті**. Основним завданням даної роботи є окреслення основних підходів до формування стратегій нейтралізації кризових ситуацій та протидії тероризмові на основі соціально-інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом тероризму є існуюча система соціального управління. Враховуючи те, що управління, в тому числі і соціальне, відноситься до специфічних інформаційних процесів, можна зробити висновок, що зміна алгоритму соціального управління – це результат перерозподілу інформаційного ресурсу.

Тероризм являє собою складне, багатомірне явище. Крім правових, він торкається цілому ряду інших проблем – психологічні, історичні, технологічні й т.п. Все це спричиняє ту обставину, що світовому співтовариству дотепер не вдалося виробити оптимальних стратегій боротьби з ним. Саме цей факт й обумовлює необхідність більш детального аналізу стратегій боротьби з тероризмом, їх позиціонування в свідомості громадського населення, в інтересах якого ця боротьба ведеться.

Отже, сьогодні існує щонайменше три концептуальні стратегії боротьби з тероризмом [6, с. 8]. Власне насильницьке протистояння в контексті боротьби за існування, результатом якої служить загибель найменш пристосованих до даних умов життя індивідуумів (соціальних груп і систем) і виживання більш пристосованих, тобто певні еволюційні процеси, боротьба як знищення супротивника (класового, економічного і т.п.) ворога в ході воєнних дій і таємних операцій, або превентивне забезпечення неможливості його повноцінного функціонування, т. зв. інформаційна чи «безкровна» боротьба. Як гіпотетичний, можна розглядати варіант гуманної війни з тероризмом, коли нейтралізація теророгенності виробляється шляхом недопущення теророгенних факторів, шляхом домовленостей і взаємних поступок [13, с. 14]. Позиціонування стратегій припускає обмежене число стратегій, що є ключовими, тобто можуть принести бажані результати. Перші дві вже втратили свої позиції, у всякому разі в практиці боротьби з міжнародним тероризмом, підтвердивши свою неефективність і нецивілізованість. Вважаємо, що перспективними є такі стратегії боротьби з тероризмом, в основі яких відсутні ознаки фізичного насильства, а основний натиск робиться на розумний компроміс, що враховує інтереси конфліктуючих сторін. Дотримання їх дозволяє суспільству, чи соціальній системі, визначити оптимальний алгоритм соціального управління, при якому тероризм неможливий як у сьогоденні, так і в майбутньому. Боротьбу з тероризмом варто розглядати як контрольований, свідомий процес, у результаті якого з'являються добре продумані, детально розроблені ще до початку формальної

реалізації стратегії. Позиціонування стратегій боротьби з тероризмом піднімає роль планування спеціальних заходів щодо протидії і профілактики тероризму на більш високу ступінь, припускаючи участь аналітики в процесі вироблення стратегії, саме у виробленні стратегії, а не в простому підборі її складових з наявного арсеналу доступних засобів.

До початку напрацювання будь-яких методик запобігання та стратегій врегулювання кризових явищ соціального характеру, слід визначити їх сутність та проаналізувати першопричини, умови формування. Криза – це стан системи, при якому неможливе одночасне задоволення інтересів двох і більш груп, що прагнуть до різних цілей. Криза в соціальних системах – це кінцевий результат багатостадійного процесу патологічних змін у змісті і формах життя населення, серйозних порушень механізму контролю в політиці, економіці, культурі, наслідком яких є вибух масового невдоволення. Фактично, криза в соціальних системах завжди є антропогенним фактором, або соціальним конфліктом, тобто її базисом є діяльність людини або окремої соціальної групи [19, с. 20].

Соціальний конфлікт – це вже характерна ознака кризової ситуації. Кризі часто передують конфлікти, але не кожний конфлікт породжує соціальну кризу. Особливість таких конфліктів у тому, що вони завжди трьохсторонні, і третьою стороною завжди є соціальна підсистема, яку наділено керуючими функціями, і від правильності її дій, або від коректності або оптимальності алгоритму, залежить подальший перебіг подій. Деколи ворогуючі сторони на певному етапі об'єднуються проти третьої. Криза соціальної системи – наслідок недосконалості соціального управління, політичного або ідеологічного менеджменту, тобто підсистеми, що генерує алгоритм соціального управління та не в змозі впорядковувати взаємодію між людьми шляхом регулювання соціальних відносин між ними.

У загальному випадку рівноважний стан між суспільством як суб'єктом права і владою забезпечується зваженою правовою політикою, що передбачає можливість оптимальної корекції алгоритму соціального або політичного управління, відповідно до рекомендацій і побажань окремих членів суспільства, природно у встановленому порядку. У тому випадку, коли порушується діалектична сутність управління – виникає ситуація, коли незгода чи соціальний протест окремих членів суспільства проти встановленого суспільного порядку або окремих його елементів породжує соціальний конфлікт, сукупність яких і визначає стан суспільства як кризовий.

Форма кризових явищ соціального характеру еволюціонує відповідно до стану напруженості соціального конфлікту від звичайних, в межах дозволеного правовими та моральними нормами, соціальних дій протестного характеру – мітинги, страйки, марш протесту та т.п. до екстремістської та терористичної діяльності [16, с. 20].

Криза, як соціальний процес, виникає задовго до появи соціальних процесів з ознаками протестної діяльності та має латентну, або скриту частину. Історичний досвід свідчить про те, що будь-яка спроба вирішення кризової ситуації на етапі відкритої протидії (непокори) значно ускладнює процеси контролю, робить всі можливі антикризові заходи марними. Силкові заходи з боку влади однозначно будуть розцінені широким загалом як терор та позиціоновані на користь протестуючих. Навіть у випадку успішності таких заходів та досягнення компромісу, про кінець соціальної кризи говорити зарано, навпаки, досить складно вирахувати де і коли спалахне знову. Соціальний резонанс будь-якої протестної дії, навіть без ознак правопорушень, може бути не прогнозованим, коли його вчинено на екстремальній фазі латентного соціального конфлікту.

Технології аналізу передумов соціальних конфліктів з метою їх нейтралізації за рахунок оптимальної корекції алгоритму соціального управління на цей час не існують взагалі,

оскільки будь-яке оперативне реагування починається тільки за наявності факту або наміру протестної діяльності, та ще й за підозри можливого насильства. Вважаючи те, що ми живемо в постіндустріальному суспільстві, фізичне насильство в проведенні будь-яких соціальних трансформацій такий же архаїзм, як і боротьба з протестно налаштованими прошарками населення за допомогою репресій та обмежень. Ідеолог усіх кольорових революцій (до речі, більшість з них вдалих) на пострадянському просторі Д. Шарп [20] наводить понад 200 методів ненасильницької боротьби проти так званих «політичних опонентів» – фактично представників існуючої влади. Багато з них використовується і зараз. Можна погодитись з думкою щодо їх демократичності, але тільки не у випадку, коли такі заходи стають замовними і люди приймають в них участь не за власним бажанням, а за гроші. Певні політичні сили використовують кризові явища соціального характеру та ситуацію навколо них системно задля задоволення власних політичних амбіцій насамперед для формування інформаційного впливу з метою приниження політичних опонентів – це вже різновид ідеологічної боротьби або інформаційної війни, типовими фазами якої є екстремізм і тероризм, і не обов'язково з ознаками фізичного насильства. Правильно поданий заклик або лозунг інколи має більш катастрофічні наслідки, ніж теракт у формі підпалу або вбивства.

Отже, якщо тероризм розглядати як різновид кризового явища соціального характеру, то технологія протидії має базуватися на застосуванні, у першу чергу, адекватних, що впливають з його інформаційної сутності, технологій – суспільно моральної (неприйняття терористичних засобів у боротьбі, як і насильства в цілому, закладене на рівні підсвідомості) та соціально-інформативної (передбачає оперативне реагування на всі передумови соціальних конфліктів із використанням управлінських засобів коригування алгоритмів соціального управління з метою їх недопущення, або, якщо таке неможливе, зменшення гостроти, у тому числі шляхом певних раціональних поступок з боку влади, що, як правило, потребує оптимізації алгоритму соціального управління та корекції правового поля). Репресивна, або соціально-правова концепція протидії подібним явищам (базується на реалізації в суспільстві певних обмежень та заборон на таку діяльність з боку керуючої системи, із використанням системи права, як регулюючого інструмента), прийнятна лише на стадії ліквідації і з певними обмеженнями, оскільки при цьому ігнорується внутрішній стан індивідуума, передумови та причини терористичної діяльності, навіть у тому випадку, коли вони обумовлені та можуть бути зрозумілі або виправдані [9–14].

Проблема пошуку оптимального управління соціальними процесами існувала протягом всієї історії розвитку цивілізованого суспільства. Тероризм, так само як і протидія йому, – специфічний соціальний процес, у якому стратегічно важливою задачею, генеруючою стратегією, є переконання з використанням насильства певної частини громадянського суспільства, як правило, меншої, але більш прогресивної чи соціально активної, у правильності алгоритму соціального управління (генеральної стратегії), обраної більшістю, або навпаки. Генеральна стратегія може бути помилковою, побудованою на обмані і помилках, однак підтримувана більшістю, може панувати в суспільстві протягом конкретного історичного періоду, як це було зі стратегією побудови світлого комуністичного майбутнього, німецьким фашизмом і т.п. Успіх тероризму як генеруючої стратегії соціального управління, так само як і тієї чи іншої стратегії боротьби з тероризмом, в остаточному підсумку визначається наскільки дана стратегія підтримується загальною масою цивільного населення.

У контексті нашого уявлення, позиціонування стратегій боротьби з тероризмом – це об'єктивно усвідомлений, сис-

тематично повторюваний процес сприйняття соціальним середовищем стратегій боротьби з тероризмом як способом наві'язування чи примусової корекції стратегій соціального управління в суспільстві, визнаних переважно більшістю громадськості.

У позиціонуванні основний упор замикається на сутності стратегій, що превалюють над процесами, за допомогою яких вони формуються. Сучасні стратегії соціального управління, у тому числі і боротьби з тероризмом, визначаються під впливом і в інтересах більшості представників конкретних соціальних утворень і процесів. При цьому успіх цих стратегій, відповідно і успіх боротьби з тероризмом у цілому, визначається не ефективністю планування й організації антитерористичних кампаній, а сприйняттям цих стратегій з боку цивільного населення, навіть потерпілого від тероризму.

Інформаційну протидію кризовим явищам соціального характеру необхідно будувати на різних етапах його прояву, насамперед на етапі прихованої фази формування [4, 13, 15]. Подібна соціально-інформаціологічна або моніторингова технологія може бути представлена ланцюгом взаємовизначаючих подій: моніторинг; визначення передумов; ситуаційне моделювання; аналіз потенційних наслідків соціальних конфліктів; синтез коригувального (управляючого) впливу; корекція алгоритму соціального управління; позиціонування та стратегічне планування боротьби кризовими явищами соціального характеру, насамперед з тероризмом; нейтралізація передумов; мінімізація наслідків (у разі виникнення).

Слід акцентувати увагу на те, що в існуючих стратегіях боротьби з тероризмом упор робиться на терористичну діяльність як факт, що відбувся, що вимагає застосування сили, і недостатньо уваги приділяється технологіям превентивної нейтралізації соціальних конфліктів, які виступають глибинними соціальними причинами тероризму. Автор впевнений в перспективності соціально-інформаційних технологій протидії тероризму. Їх сутність зводиться до елементарного – простіше усунути передумови терористичної діяльності через конформні реформи і своєчасну корекцію алгоритму соціального управління, ніж нейтралізувати соціальний конфлікт, який може коштувати стабільності влади, а народу – спокою і безпеки.

Підсумовуючи зазначимо, що питання організації ефективності протидії тероризму стало ключовим моментом як внутрішньої політики багатьох країн, так і актуальним питанням міжнародної взаємодії різних країн. Основне тактичне завдання спецслужб у боротьбі з тероризмом чинне сьогодні – нейтралізація терористів, їх організації та навіть держав – виконється, витрачаються величезні кошти, але терористичний рух не стихає, і кожен день призводить до нових жертв. Заходи з попередження терористичної діяльності, на жаль, не завжди дієві. Сучасний тероризм потребує розробки нових концептуальних підходів, оскільки існуючий алгоритм протидії тероризмові показав свою нездатність забезпечити спокій у суспільстві, свідомством тому є затяжна антитерористична кампанія, результати якої важко назвати позитивними. Єдино прийнятною зброєю проти кризових явищ соціального характеру може бути оптимальна технологія соціального управління, здатна, з огляду на інтереси всіх підсистем суспільної системи, виробити оптимальну стратегію нейтралізації соціальних конфліктів. Запорукою ефективності стратегій протидії тероризмові є досконале та своєчасне їх позиціонування, операції.

Реформація правових відносин як об'єктивна необхідність сьогодення вимагає поєднання юридичних методів протидії із соціально-інформаційними та **потребує подальших розвідок**, у тому числі й у напрямку підвищення ефективності боротьби із тероризмом шляхом перенесення центру тяжіння у з караючих заходів на прогнозування та соціальну профілактику.

Література:

1. Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – Киев : ЮНОНА-М, 2002. – 723 с.
2. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю.М. Антонян. – М. : Щит-М, 2003. – 306 с.
3. Глушков В.А. Политико-правовые аспекты становления борьбы с терроризмом в Украине / В.А. Глушков // Украинский часопис прав людини. – 1996. – № 2. – С. 31–35.
4. Гриб Н.Н. Информационно-психологическая сфера как ведущее звено системы противодействия терроризму / Н.Н. Гриб // Российский следователь. – 2004. – № 6. – С. 20–24.
5. Дженикс Б. Интернациональный терроризм: новая форма конфликта / Б. Дженикс. – М. : Междунар. Отношения, 1982. – 147 с.
6. Деникер Г. Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. – Вып. 2. – М., 1982. – С. 76–80.
7. Ємельянов В.П. Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Х., 2001. – 320 с.
8. Концептуальный проект. Модель Национальной программы противодействия терроризму и экстремизму / В.С. Горбатюк, М.Г. Гуцало, В.В. Титов, А.С. Шаповалов. – К. : МАЕ, 2005. – Свидетельство о регистрации авторского права № 13982 от 29.08.2005.
9. Крутов В.В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В.В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним. – К., 2000. – Т.19. – С. 138–140.
10. Ліпкан В.А. Компаративний аналіз тероризму і злочинів терористичного характеру / В.А. Ліпкан // Актуальні проблеми держави та права : [зб. наук. праць]. – 2000. – Вип. 8. – Одеса : Юридична література. – С. 224–230.
11. Остроухов В.В. Філософський аналіз морально-світоглядних мотивів насильства і терору : автореф. дис. д-ра філос. Наук : 09.00.05 / В.В. Остроухов. – К., 2001. – 36 с.
12. Петрищев В.Е. Правовые и социально-политические проблемы борьбы с терроризмом / В.Е. Петрищев // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 68–78.
13. Рижов І.М. Проблемні питання визначення тероризму в контексті теорії соціального управління / І.М. Рижов // Підприємництво господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 44–48.
14. Рижов І.М. Стратегічне планування боротьби з тероризмом в Україні: сутність, стан та перспективи вдосконалення / І.М. Рижов // Вісник запорізького юр. Інституту. – 2009. – № 3. – С. 140–149.
15. Рудаков А. Стратегия информационной войны / Ал-др Рудаков. – М. : «Атеней», 2003. – 148 с.
16. Социальная коммуникация и социальное управление в эквантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах / Отв. ред. Т.М. Дридзе : в 2 кн. – М. : ИС РАН, 2000. – 155 с.
17. Траут Д., Райс Э. Позиционирование. Битва за умы / Джек Траут, Эл Райс / Питер, 2007. – 272 с.
18. Чуганов Е.Г. Международно-правовые стандарты и нормы в области противодействия терроризму // Российский следователь, 2004. – № 12. – С. 39–44.
19. Шарп Дж. От диктатуры к демократии: концептуальные основы освобождения: библия ненасильственной революции / Дж. Шарп, Б.Дженкинс. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2005. – 224 с.
20. Юрьев А.И. Политическая психология терроризма / А.И. Юрьев // Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора. – С-Пб., 2004. – 223 с.

Рыжов И. Н. О перспективах усовершенствования стратегий противодействия терроризму

Аннотация. Статья посвящена анализу сущности и перспектив реализации действенных механизмов урегулирования кризисных ситуаций социального характера в контексте профилактики терроризма.

Ключевые слова: терроризм, профилактика терроризма, кризисная ситуация.

Ryzhov I. Perspective esonim provement strategy countering terrorism

Summary. This article analyzes the nature and prospect so implementations of effective mechanisms for crisis management in the social context to prevention of terrorism.

Key words: terrorism, prevention of terrorism, crisis situation.